

VÝSKUMY JAZYKOVÝCH KONTAKTOV V ČASOPISE SLOVENSKÁ REČ

Martin Ološtiak* – Soňa Rešovská**

* *Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.
Ul. 17. novembra 1, Prešov – Panská 26, Bratislava
E-mail: martin.olostiak@unipo.sk*

** *Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta
Ul. 17. novembra 1, Prešov
E-mail: sona.resovska@unipo.sk*

OLOŠTIAK, M. – REŠOVSKÁ, S. (2022): Research on Language Contacts in the Slovenská reč Journal. In: *Slovenská reč*, 87/3, 481 – 500.

Abstract: The article presents an overview of texts dealing with contact linguistics in terms of borrowing as a means of enriching the lexicon, adaptation of loanwords, comparative linguistics, etc., published in *Slovenská reč*, a Slovak linguistics journal, in the course of ninety years of its existence. The authors of the article describe the topic in six main parts. First, a general overview of how contact linguistics was covered during the first twenty years of the journal's existence is given. Incidentally, purist tendencies were one of the motivating factors for founding the journal in the early 1930s. The article then moves on to the descriptions of texts dedicated to general issues connected with contact linguistics. The main part of the text provides a detailed description of texts dedicated to the adaptation of loanwords on the level of phonology, morphology, word-formation, and orthography. Special attention is also paid to the adaptation of proper nouns, being a significant interest of authors in *Slovenská reč* since its inception. The article concludes with a summary of texts concerning various unique topics that do not fit into the previous categories such as lexicographic, sociolinguistic and interdisciplinary aspects of borrowing.

Keywords: Slovenská reč, language contacts, Slovak language, adaptation, cross-linguistic comparison.

Článok v skratke:

- Otázka jazykových kontaktov slovenčiny, predovšetkým preberania slov z cudzích jazykov, predstavuje jednu z najčastejších tém príspevkov v celej doterajšej histórii SR. Ako priamy dôsledok puristických tendencií bola jedným z dôvodov samotného vzniku časopisu.
- Najrozsiahlejší priestor sa v rámci kontaktológie venuje adaptačným procesom prevzatých lexém (vrátane proprií), v podobe rozličností analyzujúcich konkrétne lexikálne jednotky sa adaptácia objavuje v SR kontinuálne od začiatku existencie časopisu až do súčasnosti.
- Ďalšie kontaktologické oblasti záujmu na stránkach SR predstavujú rozmanité témy od komparistiky cez lexikografické spracovania prevzatej lexiky až po sociolingvistické aspekty používania prevzatých lexém.

1. ÚVOD

Cieľom príspevku je sumarizácia poznatkov o jazykových kontaktoch slovenčiny prostredníctvom textov, ktoré boli publikované v časopise *Slovenská reč* (ďa-

lej SR) počas 90 rokov jej vydávania. Kompozične sa okrem úvodu a záverov štúdia člení na päť častí. Najprv sa analyzujú príspevky o jazykových kontaktoch slovenčiny v počiatoch časopisu Slovenská reč. Ďalšia časť je venovaná príspevkom, ktoré sa venujú všeobecným otázkam jazykových kontaktov slovenčiny. Nosná je kapitola o adaptácii. Adaptačno-integračné mechanizmy sú prirodzenou a neodmysliteľnou súčasťou fungovania pomenovaní cudzieho pôvodu v preberajúcom jazyku. Typológia adaptačných procesov sa ukázala aj ako vhodný kompozičný prvok pre potreby tejto prehľadovej štúdie. V samostatných podkapitolách si všimame príspevky venujúce sa zdomáčovaniu na úrovni výslovnosti, morfológie, slovtvorby, ortografie a osobitne sa venujeme adaptácii vlastných mien. Samostatnú sekciu tvorí prehľad príspevkov o slovenčine v komparatívnych súvislostiach a prehľad ďalších prác.

2. REFLEXIA JAZYKOVÝCH KONTAKTOV SLOVENČINY V POČIATKOCH ČASOPISU SLOVENSKÁ REČ

Ako je známe, vznik časopisu Slovenská reč bol z veľkej miery determinovaný výraznými interlingválными súvislosťami, najmä (hoci nie výlučne) z potreby jednoznačnej delimitácie slovenčiny a blízok príbuznej češtiny po vydaní bohemizujúcich *Pravidiel slovenského pravopisu* (1931). Táto jednoznačná (či jednoznačnejšia) delimitačná jazykovedná aktivita sa tradične označuje ako jazykový purizmus, ktorý spočíva v ochrane jazyka a očíšťovaní od nepotrebných cudzích prvkov (porov. heslá *purismus* a *čistota jazyka* v Novom encyklopedickom slovníku češtiny, Jelínek 2017; Jelínek – Krčmová 2017; tam aj ďalšia literatúra; Múscová 2017). V tomto zmysle to formuluje J. Škultéty v prvom čísle prvého ročníka (1932/1933, s. 18), „chránením slovenčiny“ sa mienila predovšetkým ochrana voči cudzím jazykovým vplyvom, najmä českým, nemeckým a maďarským.¹

V súlade s týmto delimitačným poslaním v prvých ročníkoch SR nachádzame mnoho poznámok týkajúcich sa nenáležitosti cudzích jazykových prvkov v slovenčine. Napríklad hneď v prvom čísle na konci strany 16 sa nachádza graficky zvýraznené heslo *Vyhybujte zbytočným cudzím slovám!* V tom istom čísle v rubrike Rozličnosti sa o slove *tajuplný* píše: „Na šťastie do literárnej slovenčiny nezahniezdily sa ešte veľmi nepekne germanizmy typu *tajuplný*. Odporúčame našim čitateľom, aby si dali pozor na slová složené s *-plný*, lebo ich neslovenský pôvod je až priveľmi zrejmy, najmä slovo *tajuplný* je aj s hláskovej stránky chybné a treba ho dôsledne nahradzovať dobrým slovom *tajomný*.“ (1932/1933, s. 14). Uvedený citát reprezentuje vtedajšiu absenciu vedeckej argumentácie, len sa konštatuje, že ide o nepekny germanizmus a o chybné slovo aj z hľadiska hláskoslovia. Táto „nepeknosť“ či „chybnosť“ sa však nepodporuje relevantnými lingvistickými zdôvodneniami.

¹ K nártu vtedajšej jazykovej situácie a konceptu tzv. zlého autora porov. Blanár (2003).

Pri charakteristike vzťahu slovenčiny a češtiny a stavu slovenčiny vo verejných komunikátoch si redakcia SR, možno paradoxne, ale o to príznačnejšie, pomohla slovami významného českého indológa a slavistu Josefa Zubatého. Jeho citát použila dokonca dvakrát, v 1. čísle 1. ročníka (1932/1933, s. 18) a opätovne aj v 1. čísle 3. ročníka (1934/1935, s. 6):

Jazyk má své plné právo, je-li ve všem svůj. Dnes člověk v novinách i často v knihách čte anebo ve shromážděních slyší slovenštinu, která není slovenštinou, nýbrž jen odbarvenou češtinou. Slovenštinu přece nedělá, že se místo českého duše napíše duša, místo teď teraz a pod. Jadro musí býti slovenské. Přeji-li si Slováci, aby jejich spisovný jazyk přestal býti spisovným jazykem, ať jen následují příkladu takových slovenských novinářů, politiků a spisovatelů, myslících po česku a jen povrchně píšících a mluvících po slovensku... (riadené písmo v origináli).

V súlade s tým sa v prvých dvoch decéniách na stránkach SR objavujú predovšetkým rozličnosti zamerané na konkrétne bohemizmy s uvedením vhodných domácich ekvivalentov, niekedy bez argumentácie, niekedy sa poukazuje na to, že daný výraz nemá oporu v ľudovej reči, niekedy sa autori odvolávajú na slovníky (napr. na Bernolákov *Slowár* či Jančovičov *Noví obšírni maďarsko-slovenskí a slovensko-maďarskí slovník*, 1848). Prirodzene, mnoho upozornení sa ukázalo ako adekvátnych. Zo stovák uvedieme aspoň niektoré:² *ovšem* (1932/1933, s. 40), *konec – koniec* (1932/1933, s. 139), *jakmile* (1932/1933, s. 188), *pery a rty* (1932/1933, s. 189), *zemedelec – roľník* (1932/1933, s. 214), *farba – barva* (1933/1934, s. 29), *izba – pokoj* (1933/1934, s. 190), *šošovka – čočka* (1934/1935, s. 286), *stretnúť – potkať* (1934/1935, s. 191), *doterajší – dosavadný* (1934/1935, s. 26, 78), *trblietať sa – trpytiť sa* (1934/1935, s. 286), *kapka – kvapka* (1935/1936, s. 85), *podzim, podzimný – jeseň, jesenný* (1935/1936, s. 32), *pánev – panva* (1935/1936, s. 88), *smečka psov – svorka psov* (1935/1936, s. 31 – 32), *válka – vojna* (1935/1936, s. 140), *želva* (1935/1936, s. 223), *predmluva = predslov, úvod* (1938/1939, s. 208).

Týka sa to aj slovotvorne motivovaných slov, v ktorých sa bohemizmy nachádzajú v slovotvornom základe (napr. *provazište – povrazište*, 1936/1937, s. 318; *drtidlo – drvidlo*, 1937/1938, s. 238; *kartáčový otisk – kefový obt'ah*, 1937/1938, s. 109 – 110; *kočkovitý – mačkovitý*, 1938/1939, s. 73; *barvoslepý – farboslepý*, 1938/1939, s. 121; *silničná správa – cestná správa*, 1938/1939, s. 125); v slovotvornom formante (*chránitko – chránidlo*, 1937/1938, s. 231; *knedlík – knedľa*, 1937/1938, s. 268; *ihřište – ihrisko*, 1938/1939, s. 72; *lehátko – ležadlo*, 1938/1939, s. 126); v základe aj formante (*dárok – darček*, 1937/1938, s. 175; *kapesník – vreckovka*, 1938/1939, s. 128).

V poučeníach sa nachádza aj viacero takých, ktoré sa zaraďujú k tzv. návratným chybám, v štandardnej či subštandardnej variete sa vyskytujú prakticky dote-

² V niektorých názvoch sa uvádza len bohemizmus, v niektorých aj domáci ekvivalent.

raz, napr. *zahájiť shromaždenie* (1934/1935, s. 22 – 23, s. 215), *jedná sa mu o život* (1935/1936, s. 191), *dopis – list* (1935/1936, s. 85), *fronta – front* (1937/1938, s. 172), *rohlík – rožok, rohlíček – rožtek* (1937/1938, s. 272), *kludný – pokojný* (1938/1939, s. 124), *krb – kozub* (1938/1939, s. 300).

Pravda, nie vždy sa jazyková kritika ukázala ako oprávnená. Ako ustálené v úze aj v kodifikácii sa v súčasnosti vnímajú predtým odmietané lexémy, ako napríklad *násadka* (1935/1936, s. 303; odp. *rúčka*), *konat' sa* (1935/1936, s. 304; odp. *byť*³), *zovňajšok* (1940/1941, s. 283; odp. len *vonkajšok*), *maturita* (1940/1941, s. 283; odp. len *matúra*), *každodenne* (1940/1941, s. 284; odp. len *denne, každý deň*), *poľutovaniahodný* (1940/1941, s. 284; odp. len *na poľutovanie*). Z latinizmov napr. *export, import* (1936/1937, s. 308 – 309; odp. len *dovoz, vývoz*). Na druhej strane, paradoxne, odporúčal sa latinizmus *vakácie* namiesto *prázdniny* (1932/1933, s. 219).

Akýmsi „manifestom“ a ideovým základom vysvetľujúcim prístup k slovám cudzieho pôvodu sú dve štúdie H. Barteka. V prvej z nich *K problému cudzích slov v slovenčine* (Bartek 1933/1934, s. 178 – 182) najprv podčiarkuje prirodzenosť jazykových kontaktov a z toho rezultujúceho preberania lexikálnych jednotiek: „Je jasná vec, že s novými pojmami alebo vecami dostávajú sa do reči aj nové slová, a to zvyčajne z toho jazyka, z ktorého sme prijali novú vec alebo pojem.“ (s. 178). Pri otázke, či sú slová cudzieho pôvodu na osoh, alebo na škodu, poznamenáva, že najprv je potrebné preskúmať, či takéto jednotky zodpovedajú štruktúre preberajúceho jazyka, a následne ich funkcie v tomto jazyku. Pri posudzovaní štruktúry má na mysli hláskové zloženie nezložených slov. Ak majú fonologickú štruktúru zhodnú so slovenskými slovami, nemožno ich podľa autora pokladať za škodlivé, ak označujú nové veci a pojmy. Ďalej poukazuje na oprávnenosť adaptácie (autor píše o poslovenčovaní) takých slov, ktoré sa hláskovo a tvarovo odlišujú od slovenských štandardov (napr. maď. *hintó* – slov. *hintov* [Bartek ešte uvádza podobu *hyntov*]). Pri ďalšej skupine, ktorá je hláskovo aj morfológicky neústrojná (napr. nesklonné *jury* s výslovnosťou [žüri]), autor navrhuje takýmto slovám sa vyhýbať. Následne rozvíja myšlienku potrebnosti a nepotrebnosti cudzích slov, pričom spisovná slovenčina dáva prednosť slovám domáceho (resp. slovanského) pôvodu. Pojem potrebnosti a nepotrebnosti sa však bližšie neosvetľuje (autor to zdôvodňuje tým, že na to nemá v štúdiu priestor), v zásade tautologicky poznamenáva, že škodlivé je také slovo, ktoré je nepotrebné.

V druhej štúdiu *Cudzie slová a čistota jazyková* (Bartek 1934/1935, s. 1 – 6) konštatuje, že v minulosti prevzaté, v slovenčine etablované slová, ktorých pôvod sa často nevedomuje a nemajú slovenské funkčné ekvivalenty, sa považujú za rovnocenné so slovami slovanského pôvodu (napr. *kňaz, kráľ, peniaz, zemľa*). Na druhej strane „nepotrebné cudzie slová, ktoré vytískajú pôvodné slová, pokladáme za škodlivé, lebo narúšajú svojský slovný sklad slovenčiny“ (s. 4). Ako príklady autor uvá-

³ Napr. *Shromaždenie bude o 8. hodine*.

dza výňatky zo Slowára, v ktorom Bernolák osobitnými značkami uvádza nepotrebné cudzie slová a za nimi spisovné ekvivalenty (napr. *kurír – posel, kušner – blanár, špic – konček*). Pre „boj proti zbytočným cudzím slovám“ teda Bartek hľadá oporu už v Bernolákovej lexikografickej aktivite a svoj článok zakončuje týmito slovami: „So vzrastajúcim uvedomovaním si pôvodnosti jazyka vzniká odpor proti zbytočným cudzím slovám.“ (s. 6). Samotný koncept zbytočnosti bližšie neosvetľuje.

Okrem Bartekových prác sa v prvých dvoch desaťročiach vychádzania SR objavuje málo prác charakteru štúdie. Niektoré texty sú mierne rozšírené rozličnosti, nezaoberajú sa však jednotlivosťami, ale majú širší záber, napr. *Ako písať v slovenskom texte grécke a latinské vlastné podstatné mená osôb?* (Hrabovský 1940/1941, s. 298 – 300), *Zo skloňovania cudzích podstatných mien* (Mazúr 1941/1942, s. 242 – 244), *Skloňovanie ruských priezvisk na -ov a -in* (f. 1943/1944, s. 343), *Skloňovanie francúzskych priezvisk na -e* (f. 1946, s. 71 – 72).

Medzi komplexnejšie práce možno zaradiť štúdiu J. Žiga *Písanie a skloňovanie cudzích slov* (1936/1937, s. 19 – 26), v ktorej sa venuje ortografickému a morfológickému zdomáčovaniu gréckych a latinských apelatív aj proprií. Tejto problematike sa venuje aj J. Horecký v štúdiu *Grécke a latinské vlastné mená v slovenčine* (1946, s. 178 – 183), keď poukazuje na nižšiu adaptabilnosť vlastných mien v porovnaní s apelatívami. V prípade skloňovania gréckych a latinských mien je to častý rozdiel v tvarotvornom základe nominatívu a ostatných pádov. Z. Jesenská v štúdiu *Písanie ruských krstných mien v slovenskom preklade* (1941/1942, s. 134 – 141) upozorňuje na potrebu zjednotenia transliteračných pravidiel pri prepise z azbuky do latinky. Jednotlivé zásady bližšie komentuje, pričom navrhuje pridržať sa výslovnosti.

Pre zaujímavosť uvádzame, že v najrozsiahlejšej štúdiu V. Poláka *K problému vplyvu slovenčiny na češtinu* (vychádzala na pokračovanie v šiestich častiach, 1942/1943, s. 97 – 104, 150 – 156, 218 – 222, 285 – 289, 323 – 327; 1943/1944, s. 6 – 13) sa pozornosť sústreďuje na vzťah slovenčiny a češtiny v opačnom garde, t. j. analyzujú sa slovenské jazykové prvky v češtine.

Napokon možno spomenúť, že v 5. ročníku SR sa odtláča text S. Czambela s názvom *Maďarský vplyv na slovenčinu* (1936/1937, s. 111 – 121). Ide o skrátenú kapitolu z jeho diela *Slováci a ich reč* (1903, s. 120 – 141). Vysvetlenie, prečo bol tento Czambelov text opublikovaný, redakcia zaradila do ďalšieho čísla (1936/1937, s. 178 – 179) – zámerom bolo poukázať na nepotrebné maďarizmy, ktoré odmietal aj Czambel.

3. VŠEOBECNÉ OTÁZKY JAZYKOVÝCH KONTAKTOV A VZŤAH SLOVENČINY A KONKRÉTNÝCH JAZYKOV

Po dvoch štúdiách H. Barteka uvedených v predchádzajúcej časti k všeobecným otázkam preberania sa vyjadril J. Ružička v práci *Prevzaté slová v slovenčine*

(1950/1951, s. 69 – 77). Vymenúva jazyky, s ktorými slovenčina prichádzala do najintenzívnejších kontaktov – priamych alebo nepriamych (gréčtina a latinčina, nemčina, germánske jazyky (najmä nemčina a angličtina), románske jazyky, maďarčina, poľština, srbčina a chorvátčina, ruština, čeština) a stručne charakterizuje okolnosti týchto jazykových kontaktov. Zmieňuje sa o dvojakom preberaní (typ *kostol – kaštieľ*), spätnom preberaní (*pišťaľa – pištoľa*), adaptačných mechanizmov, kalkovaní a v samostatnej kapitole sa venuje vlastnostiam cudzích slov (v oblasti výslovnosti, fonematickej kombinatoriky, morfológie, ortografie). Osobitné poznámky sa týkajú aj hodnotenia cudzích slov, pričom autor konštatuje, že v tomto ohľade existuje niekoľko skupín pomenovaní. Napríklad v odbornom štýle je boj proti cudzím slovám neodôvodnený (odborné termíny cudzieho pôvodu majú voči domácim lexémam výhodu, že nemajú nežiaduce konotácie). Na druhej strane poukazuje na to, že v praktickom a konverzačnom (t. j. hovorovom) štýle, ako aj v písomných prejavoch pre široké masy (t. j. v publicistickom štýle) „tvoria cudzie slová veľkú prekážku na ceste demokratizácie vzdelanosti“ (s. 77). Treba sa vyhýbať takým cudzím slovám, ktoré sa všeobecne nezaužívali a ktoré možno nahradiť domácimi ekvivalentmi. Nakoniec upozorňuje na pragmatické aspekty používania cudzích slov: „V žiadnom prípade neslobodno používať cudzie slová nadmerne, pretože to vzbudzuje u poslucháča alebo čitateľa oprávnený dojem o namyslenosti alebo afektovanosti hovoriaceho i písuceho) alebo o jeho nedokonalom ovládaní slovenčiny.“ (s. 77).

Uvedený prístup, ktorý sa na stránkach SR vo vzťahu k cudzím slovám uplatňoval, zhodnotil V. Blanár (2003, s. 227) takto: „Zámer odstrániť nepotrebné prevzatia bol v podstate správny. Diskutabilné boli niektoré teoretické východiská, v mene ktorých sa prevzaté slová posudzovali.“ Reaguje na to, že v SR sa neodporúčalo ponechať niekoľko slov pre ten istý pojem v prípade, ak ich nepozná živá reč. Lexikologické východiská, medzi ktoré možno zaradiť aj zjednodušenú interpretáciu synonymie, považuje V. Blanár za slabšiu stránku SR, a preto sa v jazykovej praxi niektoré odporúčania SR neujali. Všimajúc si bohemizmy, autor následne pripomína viaceré typy prevzatí, ktoré sa neadaptujú rovnako,⁴ a rezumuje, že v procese preberania zohrávajú relevantnú úlohu interné jazykové, ako aj mimojazykové príčiny.

Ďalšie štúdie sa sústreďujú na charakteristiku pomenovaní z konkrétnych jazykov či skupín jazykov jednak vo všeobecnosti (*K problematike hispanizmov v slovenčine*, Škultéty 1969, s. 236 – 239; *Z histórie slovensko-maďarských jazykových vzťahov*, Doruľa 1973, s. 172 – 190; *Rusizmy a cirkevnoslovanizmy v spisovnej slovenčine*, Švagrovský 1995, s. 87 – 91; *Pravopis a používanie ázijských slov v slovenčine*, Rumánek 1996, s. 23 – 29, 142 – 152; *Talianizmy v slovenčine a vo svetových*

⁴ a) Prevzatím vzniká nový hláskový variant alebo slovtvorná dubleta (*tieň – stieň*, k čes. *stín*);

b) prevzatie nového výrazu pre pojem, ktorý v spisovnej slovenčine má svoje vyjadrenie (*pochop – pojem*); c) prevzatie pomenovania pre nový, potrebný pojem (*telocvik, predklon*).

jazykoch, Sehnal 2020, s. 361 – 369), jednak v rôznych obdobiach (*Zo slavizmov v slovenčine za prvej svetovej vojny*, Vavro 1970, s. 129 – 133).

Špecifické vyznenie má téma jazykových kontaktov v etymologických výskumoch (bližšie porov. štúdiu M. Pukanca v tomto čísle) spracovaná najmä v štúdiách Š. Ondruša. Pars pro toto na tomto mieste spomenieme texty, ktoré polemizujú s interpretáciami niektorých slovenských slov ako hungarizmov (*Je slovo chotár maďarského pôvodu?* 1973, s. 32 – 39; *Slovenská sihoť a maďarský sziget*, 1984, s. 321 – 328; *Slovo šaš nepochádza z maďarčiny*, 1996, s. 80 – 84). Podobný charakter má text J. Doruľu *Slovenské slovo priš a „maďarizmy“ v slovenčine* (1989, s. 354 – 360). Etymologicky diskusne sú ladené aj recenzie troch zväzkov slovníka maďarských prevzatí v slovenčine (L. Rocchi: *Hungarian Loanwords in the Slovak language*) od L. Králiku (2002, s. 81 – 91; 2003, s. 230 – 238; 2012, s. 188 – 196). Okrem témy hungarizmov sa L. Králik na stránkach SR venoval aj germanizmom – *Príspevok k štúdiu germanizmov v slovenčine (hrinta a ďalšie príbuzné výrazy)* (1994, s. 129 – 134) a v jednotlivostiach aj slovám z iných jazykov, napr. *fěeria* (2006, s. 269 – 272), *karimatka* (2009, s. 125 – 128), *laskonka* (2010, s. 203 – 206).

4. JAZYKOVÉ KONTAKTY A ADAPTÁCIA

4.1. ZVUKOVÁ ADAPTÁCIA

Zvuková adaptácia prevzatých jednotiek je prevažne obsahom kratších textov v podobe stručných analýz konkrétnych lexikálnych jednotiek zaradených do rubriky *Rozličnosti*. Za všetky uvádzame niekoľko príkladov: *Krokodil – krokodíl* (L. D. 1950/1951, s. 96); *Metonymia – metonýmia!* (Vokál 1955, s. 384); „*Aerodýn*“, *či aerodyn?* (Šalingová 1965, s. 60); *Slovo maniak, jeho výslovnosť a deriváty* (Kočiš 1982, s. 378 – 379); *O výslovnosti slova slang* (Ondrejovič 1984, s. 256); *Kvantita v slove skín* (Jacko 1997, s. 189 – 191); *Ako sa vyslovuje slovo pizza a pizzeria?* (Ondrejovič 2019, s. 356 – 357). Texty v *Rozličnostiach* možno vo všeobecnosti rozdeliť do viacerých homogénnych skupín. Podobne ako v textoch zaoberajúcich sa ortografickou adaptáciou aj texty o zvukovej adaptácii najčastejšie rozoberajú výslovnosť anglicizmov, kde často dochádza práve k vzájomnému ovplyvňovaniu zvukovej a pravopisnej podoby lexémy (porov. aj časť 4.4.). Okrem adaptácie konkrétnych lexikálnych anglicizmov sa autori venujú aj fonologickej adaptácii slovotvorných komponentov – *Motobal a bejzból* (Jacko 1988, s. 190 – 191); *Pravopis a výslovnosť anglických zložených slov s druhou časťou -man* (Jacko 1988, s. 127 – 128); resp. konkrétnych foném – *O adaptácii anglických hlások [ð], [θ] v slovenčine* (Ološtiak 2007, s. 255 – 256). Ďalšou skupinou sú texty zamerané na variantnosť založenú na prítomnosti, resp. absencii kvantity, často ovplyvnenú interferenciou s češtinou – *Trenér či tréner?* (sm 1949/1950, s. 318 – 319); *Synagóga či synagoga?* (Keder 1964, s. 251 – 252); *Barak – barák* (Dvonč 1981, s. 252 – 253).

(Ne)vhodnosť konkrétnych fonologických variantov autori posudzujú na pozadí konfrontácie situácie v úze s informáciami, ktoré k výslovnosti lexém poskytujú slovníky. V niektorých prípadoch priamo polemizujú s lexikografickým spracovaním a odporúčajú iný výslovnostný variant. L. Dvonč (1972, s. 362 – 364) napríklad upozorňuje na chýbajúcu informáciu o výslovnosti lexémy *laser*, ktorá predpokladá jej výslovnosť podľa pravopisnej podoby, hoci medzi používateľmi jazyka sa ustáľila výslovnosť [lejzer]. F. Kočiš (1982, s. 378 – 379) zas konfrontuje *Slovník slovenského jazyka* (1960) s *Príručným slovníkom slovenskej výslovnosti* A. Kráľa (1979) v súvislosti s výslovnosťou lexémy *maniak*, ktorú SSJ uvádza ako [maniak]. Vývin výslovnostnej variantnosti lexém *monsignore*, *signore* a *signorina* v rôznych lexikografických dielach od 40. rokov najmä vo vzťahu ku kvantite zhrnul vo svojom texte J. Jacko (1994, s. 189 – 190).

Predmetom týchto textov je často aj previazanosť fonetickej a ortografickej adaptácie prevzatých lexém. L. Dvonč (1964, s. 184 – 185) napríklad predpokladal na základe výslovnosti [kouboj] popri pôvodnej pravopisnej podobe variant *kovboj*, nie *kauboj*. Rovnako pod vplyvom výslovnosti autor (1984, s. 319 – 320) uvádza variant *madam* popri *madame*⁵. J. Jacko (1988, s. 127 – 128) vo svojom texte navrhuje zjednotiť rozkolísanú výslovnosť komponentu *-man* v prospech variantu [-man] pod vplyvom pravopisnej podoby.

Rubrika *Diskusia* sa vo väčšej miere venuje komplexnejším otázkam, napr. *Reflexy za hlásky ö, ø, eu, oe v slovenčine* (Šalingová 1980, s. 230 – 234), kde autorka na niekoľkých frekventovaných príkladoch lexém s týmito hláskami vyhodnocuje prevahu adaptácie pomocou hlásky *e*. Ďalším je text J. Lenhardta (1983, s. 160 – 167) *Adaptácia anglických vokálnych zvukov [ə] a [ɜ:] v slovenčine*, v ktorom autor kritizuje neodôvodnenú prax adaptácie týchto zvukov prostredníctvom labializovaných hlások [ö] a [ø] z nemčiny, resp. maďarčiny a odporúča namiesto toho [e], [er], [ér], resp. slabičné [r], najbližšie slovenské hláskové ekvivalenty. Výslovnosťou prevzatých skratiek ako *OECD*, *BBC*, *FBI* či *TGV* sa zaoberá L. Dvonč (1997, s. 166 – 173), ktorý si všima tendencie zachovávať pôvodné hláskovanie. Na druhej strane upozorňuje na viacero ďalších prevzatých skratiek ako *USA*, *NHL* či *FIFA*, ktorých výslovnosť sa odvíja od spôsobu hláskovania slovenských hlások. V závere svojho textu sa vyslovuje v prospech slovenskej výslovnosti prevzatých skratiek, pôvodná výslovnosť, ako to ukázala i analýza predstavená v texte, sa obmedzuje iba na izolované prípady.

Zvukovej adaptácii sa vo forme štúdií SR venuje iba okrajovo. Za sledované obdobie desaťročí ide v podstate iba o štyri texty – *Výslovnosť a prepis ukrajinských mien a názvov reálií v slovenčine* (Nevrlý 1959, s. 23 – 31); *Spoluhláskové skupiny*

⁵ V súčasných slovníkoch (*Krátky slovník slovenského jazyka*, 2003; *Slovník súčasného slovenského jazyka*, 2015) sa uvádza už iba podoba *madam*.

s fonémou š- v cudzích slovách (Horecký 1998, s. 280 – 283) a v kontexte SR unikátnu dvojicu štúdií *Výslovnosť niektorých prevzatých slov zo sociolingvistikého pohľadu* (Šikra 1992, s. 79 – 87; 193 – 201), v ktorých autor prezentuje výsledky dotazníkového prieskumu. Ten zisťoval preferencie používateľov jazyka, čo sa týka variantnej výslovnosti ôsmich rôznorodých – z hľadiska zdrojového jazyka aj z hľadiska registrovej príslušnosti – prevzatých lexém. Z výsledkov vyplynula v niektorých prípadoch závislosť medzi uplatňovanou výslovnosťou a aspoň čiastočnou znalosťou zdrojového jazyka prevzatej lexémy, preferovaná výslovnosť ďalších sa zas opiera o ich ortografickú podobu. Autor tiež výsledky prieskumu konfrontuje s výslovnosťou, ktorú odporúčajú slovníky a časopisecké príspevky, pričom konštatuje istú mieru zhody, ale aj výraznejšej diskrepancie (predovšetkým pri lexémach *laser* a *smena*).

4.2. MORFOLOGICKÁ ADAPTÁCIA

Aj otázky morfolologickej adaptácie prevzatých lexém sa na stránkach SR rozoberali prevažne vo forme krátkych textov rubriky *Rozličnosti*. Na rozdiel od témy zvukovej či pravopisnej adaptácie je v rámci morfológie už na prvý pohľad badateľná výraznejšia rozmanitosť prevzatých lexém z hľadiska zdrojových jazykov – okrem anglicizmov sa rovnako pomerne objavujú aj latinizmy, grécizmy či galicizmy. Najčastejšou otázkou v súvislosti s morfológickou adaptáciou je zaradenie prevzatej lexémy do deklináčného typu a s tým súvisiaca otázka problémových pádov, napr. *Veto, veta?* (L. D. 1948/1949, s. 191); *Skloňovanie slov nónius, rádus ap.* (Dvonč 1950/1951, s. 32); *Skloňovanie substantíva buržoa* (Dvonč 1952/1953, s. 191); *Izoterma, 2. p. mn. č. izoterm, či izotერიem?* (Peciar 1970, s. 61 – 62); *Skloňovanie substantív rifle, džínsy a ich deriváty* (Jacko 1980, s. 254 – 255); *Tvorenie tvarov množného čísla od zvieracích podstatných mien typu mungo* (Sabol 1970, s. 319 – 320); *Líder – lídra i lídera* (Jacko 1993, s. 62 – 63); *Euro – eur* (Jacko 1999, 62 – 63); *Písanie a skloňovanie názvu čiastkovej menovej jednotky paisá v slovenčine* (Kálmánová 2019, s. 224 – 229). Zastúpené sú aj texty týkajúce sa adaptácie gramatického rodu, napr. *Ženské podstatné meno zoo* (Dvonč 1964, s. 187 – 188); *Z jednej penny, či z jedného penny?* (Ružičková 1965, s. 373); *Butik či butika* (Sivák 1988, s. 253 – 256); *Celebrita – mužský rod?* (Jacko 2002, s. 319). Podobne ako v prípade ortografickej a zvukovej adaptácie sú uvedené texty najčastejšie koncipované ako konfrontácia gramatickej informácie v lexikografických zdrojoch a príkladov použitia v kontexte. Autori na základe kombinácie týchto zdrojov vyvodzujú závery a vyslovujú svoje odporúčania.

Komplexnejšie otázky morfolologickej adaptácie spracúvajú texty publikované v rubrike *Diskusie*, napr. *Skloňovanie srbochorvátskych slov na -ac* (Dvonč 1962, s. 41 – 45); *O skloňovaní a pravopise niektorých cudzích podstatných mien v spisov-*

nej slovenčine (Dvonč 1975, s. 163 – 173); *Zmena gramatických kategórií pri prevzatých slovách* (Palkovič 1978, s. 281 – 286); *O skloňovaní francúzskych mien typu Richelieu a Galabru* (Sekvent 1981 s. 291 – 298); *Pravopis a skloňovanie tenisových termínov anglického pôvodu* (Jacko 1983, s. 42 – 47); *Lokál sg. prevzatých podstatných mien mužského rodu na -ál* (Jacko 1989, s. 230 – 234); *O názvoch menových jednotiek pobaltských republík a ich skloňovaní v slovenčine* (Králik 2004, s. 159 – 164).

V rubrike *Štúdie* nájdeme od polovice 40. rokov menej textov venovaných morfolologickej adaptácii. L. Dvonč v príspevku *Skloňovanie niektorých cudzích slov* (1948/1949, s. 89 – 112) spochybňuje formuláciu z *Gramatiky jazyka slovenského* (Orlovský – Arany 1946), že „niektoré slová sú čiastočne alebo úplne nesklonné“, a aj o odporúčaniach v súdobých *Pravidlách slovenského pravopisu* (1940) autor hovorí ako o nejasných. Vo svojom texte teda prináša návrh na riešenie založené na deskripcii spôsobu zaradovania prevzatých lexém do jednotlivých rodov. Okrem konštatovania, že lexémy so zakončením, ktoré ich umožňuje zaradiť do rodu na základe fónického pravidla, sa systému prispôsobujú bez výraznejších problémov, sa autor venuje aj deklinácii antropónym (*Sardou, Raleigh, Poincaré*, ale aj ženských priezvisk) a niektorých apelatív (*kenguru, milieu, menu*). Voči týmto Dvončovým návrhom ostro vystúpil Š. Peciar v texte *O skloňovaní cudzích slov* (1950/1951), vyčítal im formalizmus a komplikovanosť a navrhoval iba zaužívaný systém vzorov s výnimkami. S odstupom času je možné konštatovať oprávnenosť prístupu L. Dvonča, hoci sa zachoval pôvodný systém s obmedzeným počtom vzorov, narastajúci počet prevzatých lexém, ako aj intelektualizácia lexikálnej zásoby poukazujú na zložitnosť fungovania tohto systému s veľkým množstvom výnimiek.

Ten istý autor v texte, ktorý rozsahovo viac pripomína „rozličnosť“, *Skloňovanie substantív na -ea, -oa, -ua* (Dvonč 1954, s. 142 – 144), rozdeľuje skloňovanie prevzatých feminín zakončených na *-ea, -oa* a *-ua*, pričom upozorňuje, že lexémy zakončené na *-oa* a *-ua* sa skloňujú podľa vzoru *žena* (resp. *ryba*), kým tie so zakončením *-ea* majú v D a L sg. *-i*.

Štúdia M. Koncovej *Galicizmy ataché a chargé* (2000, s. 203 – 209) sa zaoberá morfológickou adaptáciou v širších lexikologicko-pragmatických súvislostiach (spomína napríklad potrebu denotovať ženské osoby v diplomatických funkciách, pomenovaných uvedenými lexémami).

4.3. SLOVOTVORNÁ ADAPTÁCIA

Podobne ako pri iných jazykových rovinách problematike slovotvornej adaptácie nepropriálnej lexiky (k slovotvorbe cudzích proprií porov. časť 4.5.) sa venuje pozornosť najmä v podobe krátkych textov v rubrike *Rozličnosti*, kde sa predmetom explikačného záujmu stáva konkrétna lexéma či príbuzné lexémy, napr. *dinosaurius*

– *dinosaurí* (Dvonč 1964, s. 60 – 61), *Anglo-americký, angloamerický, Angloameričania* (Dvonč 1964, s. 311 – 313), *Loggia, loggiový* (Dvonč 1967, s. 124 – 126), *Steeplechase – stípl – stípliar* (Jacko 1983, s. 256), *Snowboard, snowboardista, snowboarding* (Jacko 1997, s. 127).

Prirodzene, aj tu sa v nejednom prípade upozorňuje na všeobecnejšie tendencie, ktoré sú v krátkom texte predstavené v podobe konkrétneho reprezentanta. V tomto zmysle treba chápať príspevky o slovotvorno-ortografickej téme písania či nepísania y ako koncovej grafémy slovotvorného základu v kombinácii s formantom začínajúcim sa na grafému *i* („*Maccarthyzmus*“, či *maccarthizmus*? Dvonč 1961, s. 251 – 252; *Netty – prid. meno Netty*? Sabol 1966, s. 190 – 191), alebo aj príspevok o slovotvornej flektivizácii nesklonných substantív (*Miss a misska*, Dvonč 1993, s. 312 – 314).

Textov, v ktorých sa predstavila širšia problematika vzťahu slovotvorby a preberania s metodologickým presahom, je na stránkach SR veľmi málo. F. Buffa v štúdií *O slovotvornej adaptácii prevzatých slov v slovenčine* (1982, s. 326 – 331) poukazuje na adaptačnú funkciu slovotvorných prostriedkov, ktorá sa realizuje rozličným spôsobom, jednak v podobe pridania sufixu, ktorý nemá vlastnú slovotvornú, ale „len“ morfológickú funkciu (typ *karotka, baretka, fádny, manuálny, kritizovať*), jednak v podobe prehodnotenia koncových častí prevzatých slov na domáce morfémy (taktiež nejde o derivačné morfémy s vlastnou slovotvornou funkciou (typ nem. *Richter – richtár*, nem. *die Platte*, pl. *Platten – platňa*, nem. *Trunk – trúnok*).

Najkomplexnejšie sa fungovanie slovotvorby pri preberaní predstavuje v dvojdielnej štúdií O. Orgoňovej s názvom *Slovotvorná adaptácia galicizmov v slovenčine* (1997, s. 146 – 154; 1998, s. 24 – 30). Slovotvorbu považuje za najvyšší stupeň adaptácie, analyzuje slovotvornú (resp. morfematickú) štruktúru,⁶ onomaziologicko-sémantickú stránku,⁷ lexikálnoparadigmatické vlastnosti (zapájanie sa do rovnakokoreňových a rôznokoreňových zoskupení), a to z hľadiska slovenčiny ako preberajúceho jazyka, ale aj na konfrontačnej úrovni (slovenčina – francúzština), fungovanie slovotvornej motivovanosti v interlingválnom priestore v úzkom vzťahu k etapizácii adaptačného procesu.

4.4. ORTOGRAFICKÁ ADAPTÁCIA

Podobne ako zvukovej adaptácii sa problematike ortografickej adaptácie prevzatých lexém Slovenská reč od konca 40. rokov venovala prevažne v podobe krátkych textov publikovaných v rubrike *Rozličnosti*, ich témou najčastejšie bývala pravopisná adaptácia anglicizmov. Signifikantné odlišnosti v pravopisných princípoch angličtiny a slovenčiny v kombinácii s produktivitou preberania z angličtiny, ktorá

⁶ Z výkladu nie je vždy zreteľný rozdiel medzi slovotvornou a morfematickou stránkou.

⁷ S využitím poznatkov J. Horeckého o invariantných štruktúrnych významoch (1994).

sa v priebehu 20. storočia, pokračujúc až do súčasnosti, neustále zvyšovala, znamenali vznik vyše stovky článkov. Tie zvyčajne predstavujú aktuálny stav adaptácie ortografickej podoby anglicizmov ilustrovaný príkladmi použitia (predovšetkým v tlači, neskôr z korpusových textov), ktoré sú konfrontované s dostupnými lexikografickými spracovaniami lexém, ako aj so všeobecnou zásadou o postupnom prispôbovaní sa pravopisu prevzatých slov podľa ich výslovnosti (porov. aj časť 4.1.). Za všetky uvádzame niekoľko príkladov – *Volley, voley, či volej?* (sm 1949/1950, s. 128); *Ako písať slovo „striptíz“?* (Šalingová 1963, s. 313); *Ako písať a vyslovovať cudzie slovo juice?* (Vragaš 1963, s. 372 – 373); *Camping – kemping* (Dvonč 1966, s. 187 – 188); *Playboy – plejboj* (Dvonč 1986, s. 380); *Hattrick – hetrik* (Dvonč 1996, s. 320); *Zombi/zombie* (Ondrejovič 2000, s. 349 – 350); *Short track – šortrek* (Jacko 2002, s. 190 – 191).

Kolísanie používania pravopisných podôb týchto anglicizmov úzko súvisí s ich neologickým statusom v čase vzniku a publikovania jednotlivých textov. Autori teda ponúkajú reflexiu vtedajšieho stavu a tiež stanoviská k (ne)vhodnosti používania konkrétnych variantov a ich (ne)uvádzania v slovníkoch, prípadne navrhujú konkrétne riešenia, ak analyzované lexémy v čase publikovania neboli lexikograficky spracované, napr. variant *pidžin* popri *pidgin* (Dvonč 1986, s. 255 – 256) či *bejzbal* popri variantoch *baseball*, resp. zdomácnené *bejzból*, ktoré ustúpili pravidelne adaptovanej podobe s komponentom *-bal*, ktorý je súčasťou pomenovaní ostatných lopotých hier v slovenčine (porov. aj Ološtiak 2019 s. 206).

Hoci väčšina takto „predpokladaných“ variantov sa skutočne v jazyku neskôr objavila a v súčasnosti sa používa, medzi navrhovanými variantmi sa nájdu aj prípady, ktoré sa s odstupom času v jazyku ukázali ako neodôvodnené, napr. *vestern* (Dvonč 1977, s. 384 – 385) či *kauč* (Jacko 1990, s. 379 – 380).

Okrem angličtiny sa autori v *Rozličnostiach* podobným spôsobom venovali i prevzatiam z ďalších jazykov – gréčtiny: *Poliklinika alebo „polyklinika“?* (Wunder 1955, s. 372); *Sympozion – sympóziium* (Dvonč 1964, s. 121 – 122); latinčiny: *Patients, či paciens?* (Ružička 1963, s. 63); *Requiem a rekviem* (Marsinová 1970, s. 62 – 63); francúzštiny: *Madame – madam* (Dvonč 1984, s. 319 – 320) či arabčiny: *Sunita – sunnita, šiita* (Dvonč 2000, s. 349). Kvantitatívne sa však súčet všetkých týchto textov nevyrovná ani polovici *Rozličností* venovaných ortografickej adaptácii anglicizmov. Aj v tomto kontexte sa teda potvrdzuje určujúca úloha angličtiny ako zdrojového jazyka pre väčšinu prevzatí v slovenskej lexike od polovice 20. storočia.

Pravopisná adaptácia sa v podobe rozsiahlejších štúdií do SR dostala pomerne okrajovo. Ide de facto iba o dve izolované štúdie L. Dvonča, *K písaniu i a y v slovách prevzatých z angličtiny* (1968, s. 15 – 21) a *O nenáležitom používaní písmena x v prevzatých slovách* (1991, s. 95 – 99). Ostatné štúdie možno v kontexte ortografickej adaptácie označiť za špecifickú tematickú skupinu, ktorá sa venuje prepisu

(prípadne spolu s výslovnosťou) z jazykov používajúcich odlišné grafické sústavy: *Výslovnosť a prepis ukrajinských mien a názvov reálií v slovenčine* (Nevrlý 1959, s. 23 – 31); *O transkripcii z bulharčiny do slovenčiny* (Kudlička – Palkovič 1980, s. 27 – 31); *Transkripcia zo starej a novej gréčtiny do slovenčiny* (Palkovič 1981, s. 76 – 80), *O transkripcii z bieloruštiny* (Palkovič – Lučyc-Fedarec 1982, s. 349 – 352); *O potrebe zjednotenia prepisu čínskych znakov, názvov a mien do slovenčiny* (Čarnogurská 1991, s. 214 – 222); či najrozsiahlejšia séria o vedeckej transliterácii arabčiny, *Návrh na vedecký systém prepisu z arabčiny podľa spisovnej normy a čiastočnú vokalizáciu* (Lacináková 2021, s. 36 – 54, 173 – 191, 279 – 291).

V rubrike *Diskusia* sa podobne ako v *Rozličnostiach* pozornosť opäť sústreďuje na izolované otázky pravopisnej adaptácie konkrétnych lexém, napr. *Ako písať cudzie slová biatlón a pentatlón* (Dvonč 1971, s. 374 – 376); *Ako vyslovovať a písať slová stopér a boxér* (Jacko 1976, s. 370 – 372); *O pravopise a výslovnosti slova laser* (Dvonč 1972, s. 362 – 364).

4.5. ADAPTÁCIA PROPRIÍ

Veľká pozornosť sa na stránkach SR venovala fungovaniu prevzatých proprií (porov. aj štúdiu J. Hladkého a I. Valentovej v tomto čísle). Na výslovnostnú adaptáciu skupín vlastných mien z konkrétnych jazykov sa zamerali Á. Kráľ – J. Bartoš (výslovnosť francúzskych osobných mien, 1989, s. 22 – 29), L. Trup a F. Kočiš (výslovnosť portugalských osobných mien, 1993, s. 281 – 286), L. Trup (výslovnosť španielskych osobných mien, 1993, s. 358 – 361; výslovnosť talianskych osobných mien, 1994, s. 44 – 48), J. Kerďo (výslovnosť a transkripcia rumunských mien, 1994, s. 266 – 272), M. Ološtiak (výslovnosť a skloňovanie názvov klubov NHL, 2004, s. 302 – 317).

Najviac rezonovala problematika morfolologickej adaptácie, jednak v podobe analýzy skloňovania proprií z príslušných jazykov či geografických oblastí (napr. grécke a latinské propriá, Dvonč 1966, s. 341 – 349; 1982, s. 223 – 229; mexické toponymá, Jacko 1971, s. 108 – 111; niektoré typy českých miestnych názvov, Dvonč 1972, s. 98 – 103; anglické antroponymá, Ološtiak 2002, s. 211 – 224), jednak skloňovania konkrétnych typov vlastných mien vymedzených zväčša s ohľadom na zakončenie, ktoré je pre deklináciu rozhodujúce (napr. grécke vlastné mená na *-as*, Jánošík 1947/1948, s. 155 – 172; srbochorvátske propriá na *-ac*, Dvonč 1962, s. 41 – 45; vlastné mená typu *Reggio di Calabria*, Dvonč 1967, s. 13 – 19; francúzske mená na *-es* a anglické a francúzske mená na *-e*, Dvonč 1967, s. 146 – 153; skloňovanie a pravopis názvov typu *Tosca*, *Piacenza* a *Sevilla*, Kočiš 1975, s. 291 – 297; francúzske priezviská na *-ay*, *-aye*, *-ey*, Sekvent 1982, s. 234 – 238). Okrem toho sa písalo o nesklonných mužských rodných menách a priezviskách (Dvonč 1979, s. 231 – 237).

Slovotvornej adaptácii sa venoval najmä L. Dvonč v prvom rade v množstve rozličností (napr. *Thajsko – thajský, Siam – siamský*, Dvonč 1999, s. 191 – 192; *Deriváty od názvov Eugaño a Miño/Minho*, Dvonč 1972, s. 191 – 192), ako aj v niekoľkých štúdiách (o derivátoch českých toponým na *-en*, Dvonč 1972, s. 158 – 164; o derivátoch typu *Cyperčan*, Dvonč 1973, s. 219 – 228; derivácia od niektorých prevzatých toponým (Dvonč 1975, s. 97 – 105); o variantoch *Vietnamec, Vietnamčan*, Dvonč 1999, s. 125 – 129). L. Dvonč (1981, s. 140 – 145) sa zaoberal aj problematikou používania názvov ázijských štátov s komponentom *-stan* (typ *Kazachstan, Turkmenistan, Uzbekistan*). Nielen v slovotvornom, ale aj v širšom jazykovokomunikačnom, pragmatickom a interlingválnom kontexte sa k otázke prechýľovania cudzích priezvisk vyjadrili M. Ološtiak (2001, s. 298 – 308) a J. Wacharczyková – R. Garabík (2016, s. 174 – 189, 335 – 347). V širších nominačných (nielen slovotvorných) súvislostiach L. Dvonč ponúka aj prehľad tvorenia názvov štátov v spisovnej slovenčine (1997, s. 321 – 331).

L. Dvonč riešil aj otázku fungovania cudzích (pôvodných) názvov ulíc v slovenskom kontexte (1963, s. 45 – 53). Po predstavení viacerých príkladov najmä z prekladovej literatúry zo slovanských i neslovanských jazykov navrhuje cudzie názvy v slovenských textoch prekladať (*Trafalgar Square -> Trafalgarské námestie*), pričom ponechanie pôvodného názvu pripúšťa len v prípadoch nepreložiteľnosti (slovné hračky a pod.).

Pozornosť sa taktiež sústreďovala na ortografickú stránku proprií cudzieho pôvodu, opäť najmä v podobe rozličností (v menšej miere v inej žánrovej forme), napr. *Athos – Atos* (Dvonč 1988, s. 191 – 192); *Vilňus (Vilnius) – vilňuský (vilniuský)* (Jacko 1988, s. 63 – 64); *Nike, či Niké?* (Dvonč 1993, s. 190 – 192). K pravopisnému zdomáčňovaniu z príbuznej poľštiny sa na príklade osobného mena *Walęsa* vyjadrila J. Wacharczyková, a to v prospech zachovania pôvodnej ortografie (*November oslávime s Walesom. S kým, prosím?*, 2010, s. 405 – 408). Autorka neskôr na tému písania poľských grafém v poľských propriách v slovenskom mediálnom priestore publikovala ešte jednu štúdiu s názvom *Písanie poľských grafém v médiách alebo keď menej znamená viacej* (Wacharczyková 2013, s. 202 – 208).

Problematike transkripcie sa venovali E. Jóna (*Ako prepisovať mená v slovenčine?* 1949/1950, s. 141 – 148); L. Dvonč (*Ešte raz: Marks, Engel's, či Marx, Engels?*, 1968, s. 303 – 306; *Znovu k otázke prepisu ruských miestnych názvov Marx, Engels – Marks, Engel's*, 1970, s. 291 – 297) a v kontexte umeleckého prekladu aj B. Valehrach-Schaefer (*Transkripcia cudzích vlastných mien ako problém umeleckého prekladu*, 1991, s. 100 – 106).

V neposlednom rade možno spomenúť texty, ktoré z podložia konkrétneho propriálneho výrazu či skupiny výrazov majú presah do širšieho teoreticko-metodologického priestoru. K diskusii o spôsoboch zdomáčňovania cudzích proprií a ich le-

xikografického zachytenia v *Pravidlách slovenského pravopisu* a v *Slovníku slovenského jazyka* prispel L. Dvonč dvomi štúdiami (1960, s. 38 – 53; 1974, s. 10 – 16). Poukazuje v nich na vnútornú dynamiku a závažnosť spoločenských podmienok, ktoré vplývajú na adaptáciu konkrétnych izolovaných toponým (nie skupín toponým s istou jazykovou stavbou). J. Wachtarczyková (2020, s. 212 – 226) na konkrétnom príklade podôb *Lombardia* vs. *Lombardsko* sa zamýšľa nad prístupmi k štandardizácii prevzatých toponým. Kritizuje štandardizovanú anachronickú podobu *Lombardsko* a volá po neutralizácii autoritatívnosti a návratu k prirodzenému používaniu, ktorý má oporu v úze a ktorý môže byť založený aj na variantnosti: „Štandardizáciou obidvoch podôb *Lombardsko* aj *Lombardia* by sa zmiernil dosah autoritatívnej regulácie jazyka a mohla by sa vrátiť a legitimizovať prirodzená variantnosť v používaní týchto geografických názvov v slovenčine.“ (s. 224). Otázku úzu a vzťahu k norme a kodifikácii (na príklade anglických antroponým v slovenčine) si všima aj M. Ološtiak (2003, s. 321 – 335). Konštatuje, že prevzaté propriá vzhľadom na svoj periférny status majú tendenciu vo zvýšenej miere narúšať normy preberajúceho jazyka, čím sa však otvára priestor na prehodnocovanie týchto noriem.

5. SLOVENČINA V KOMPARATÍVNYCH SÚVISLOSTIACH

Porovnávaniu slovenčiny s inými jazykmi – predovšetkým češtinou a ďalšími slovanskými jazykmi – sa v dejinách SR venoval skromnejší priestor, od konca 40. rokov do súčasnosti ide o tucet príspevkov. Nemožno preto hovoriť o tendenciách ani primárnych oblastiach záujmu komparatistiky na stránkach SR, jednotlivé štúdie sa zameriavajú na rôzne témy z rôznych oblastí a jazykových rovín – rozsiahlejšie od etymológie v štúdiu M. Marsinovej *Melký, melčina. Slovenské významy v porovnaní s inoslovanskými* (1957, s. 103 – 121), cez slovotvorné aspekty činiteľských pomenovaní so sufixom *-ca*, ktoré v porovnaní s češtinou skúmal Š. Peciar (1967, s. 257 – 266), morfológiu v texte M. Ivanovej-Šalingovej *Časový inštrumentál v slovenčine a češtine* (1974, s. 65 – 75), faux amis v štúdiu L. Trupa *Problematika „zradných slov“ v slovenčine a španielčine* (1981, s. 212 – 221), až po komparáciu ortografie v práci F. Buffu *O grafickom systéme v poľštine a slovenčine* (1996, s. 129 – 136).

Napriek rôznorodosti komparatistických textov autori v SR častejšie siahajú po frazeológii, či už v intenciách komparácie frazém s konkrétnym komponentom – *Ustálené spojenia so slovom jazyk v slovenčine a češtine* (Ivanová-Šalingová 1971, s. 348 – 361), komparácie koncepcií delimitácie a delenia frazém z obsahového hľadiska – *O niektorých slovenských a poľských frazeologických jednotkách z porovnávacieho hľadiska* (Servátka 1975, s. 151 – 159), ako aj porovnávaní frazeologického fondu dvoch jazykov založeného na lexikografickom základe (*Z porovnania slovenskej a poľskej frazeológie*, Buffa 1993, s. 201 – 207). Komparácii konkrétneho

typu frazeologických jednotiek – minimálnych frazém s významom prirovnania sa vo svojej štúdiu venuje M. Dobriková (1993, s. 136 – 139). Do tejto skupiny možno zaradiť aj štúdiu J. Škultétyho *Ustálené slovné spojenia z konfrontačného hľadiska* (1985, s. 303 – 306).

Slavistický charakter väčšiny komparatistických štúdií narúšajú iba dve štúdie konfrontujúce slovenčinu a neslovanský jazyk – problematiku tzv. faux amis alebo „zradných slov“ v slovenčine a španielčine prehľadne (aj s náčrtom lexikografického spracovania) rozoberá vo svojom texte L. Trup (1981, s. 212 – 221) a motivačno-etymologickú sondu do slovenskej a nemeckej terminológie dejín architektúry ponúka M. Kováčová (2012, s. 275 – 295).

Evidentná preferencia slovanských jazykov v komparatistických súvislostiach je pravdepodobne dôsledkom vyššej miery uzavretosti jazykovedy voči „západným“ vplyvom v období pred rokom 1989, výrazná prevaha porovnávacích analýz s češtinou zas okrem blízkosti oboch jazykov nepochybne súvisí aj s ich kultúrnym priblížením spôsobeným koexistenciou v jednom štáte, čo samotní autori neraz uvádzajú ako svoju motiváciu komparatistického výskumu.

Význam porovnávacieho výskumu slovenčiny a češtiny sa však rozhodne nestatil ani po rozdelení Česko-Slovenska. Prvá časť najrozsiahlšej slovensko-českej komparatistickej štúdie publikovanej v SR, *Porovnávací obraz lexikálnej zásoby slovenčiny a češtiny v doterajšom lingvistickom spracovaní I. Začiatky lexikálnej komparácie* M. Nábělkovej (2015, s. 276 – 306), potvrdzuje komplexnosť vzťahov češtiny a slovenčiny a potrebu ich kontinuálneho skúmania.

Za osobitný a aplikovaný typ interlingválnej komparácie možno považovať dvojjazyčnú lexikografiu (porov. aj štúdiu Ľ. Balážovej a kol. o lexikografii v tomto prehľade). V SR sa v tejto oblasti publikovali štúdie týkajúce sa česko-slovenskej a slovensko-českej dvojjazyčnej lexikografie – *Koncepcia Česko-slovenského slovníka* (kolektív autorov 1969, s. 339 – 345) a podrobná dvojielna prehľadová štúdia K. Gajdošovej *Slovensko-česká a česko-slovenská dvojjazyčná lexikografia I. Vývinový prehľad od 19. storočia po súčasnosť* (2014, s. 274 – 303; 2015, s. 37 – 72).

6. ĎALŠIE PRÁCE

Do tejto časti zhromažďujeme informácie o príspevkoch, ktorých tému nemožno jednoznačne zaradiť ani do jednej z predchádzajúcich častí. Ide o texty rôzneho rozsahu zo všetkých rubriek s rôznorodými témami, napr. preberanie z cudzích jazykov z pohľadu diachronie – *Hruškov latinsko-slovenský slovník z r. 1706* (Palkovič 1975, s. 219 – 224); *Vzťah Ľudovíta Štúra k preberaniu cudzích slov v slovenčine* (Skladaná 1993, s. 257 – 260); výskum prevzatí v jazyku slovenských enkláv v zahraničí – *Prevzaté slová v reči vojvodinských Slovákov* (Mlacek 1990, s. 203 – 213), *Slovenčina v Amerike* (Konuš 1935/1936, s. 89 – 95), *Lexikálne prevzatia v nárečových pre-*

javoch amerických Slovákov (Ripka 1992, s. 346 – 351), *Príspevok k štúdiu nárečových prejavov amerických Slovákov* (Ripka 1992, s. 207 – 213).

Za osobitnú zmienku stoja práce, v ktorých sa prezentuje výskum založený na lexikografických zdrojoch, resp. priamo lexikografické spracovanie prevzatej lexiky – *Cudzie slová v Slovníku slovenského jazyka* (Vragaš 1961, s. 220 – 225); *Poľské výpožičky v Historickom slovníku slovenského jazyka* (Kopecká 2011, s. 28 – 55); *Historický slovník slovenského jazyka – prameň ďalšieho štúdia slovanských jazykov (Problematika genetickej charakteristiky slov prevzatých do predpisovnej slovenčiny na príklade polonizmov)* (Mračníková 2004, s. 271 – 282); *Slovenská lexika v slovníku ruskej cárovnej Kataríny II.* (Švagrovský 1994, s. 351 – 355); *Prečo a ako sa prekladal český Slovník cudzích slov* (Balážová – Bosák 1998, s. 343 – 351), *Z etymologickej problematiky akademického Slovníka cudzích slov* (Králík 2005, s. 288 – 295), *Pripravovaný Slovník starogréckych a latinských mien – hlavné transkripčné zásady a problémy spojené s tvorbou hesiel* (Ľ. Buzássyová 2012, s. 131 – 150).

Zaujímavosťou sú izolované články s unikátnymi, často aj interdisciplinárnymi témami ako napríklad *Španielske jazykové prvky v Kukučínovom diele*, kde sa autorka O. Kajanová (1964, s. 97 – 109) zaoberá spôsobom, akým Kukučín pracuje vo svojich textoch s hispanizmami. Všíma si sémantické skupiny, ktoré autor využíva (zväčša ide o bezekvivalentné jednotky) – pomenovania hospodárskeho náradia, funkcií či špecifických povolání, zvierat, útvarov na zemskom povrchu, tancov, hier či iných činností, ako aj propriá rôzneho typu. Autorka tiež opisuje rôzne spôsoby prekladu, ktoré Kukučín na vysvetľovanie týchto lexém používa. Zaujima ju tiež (ne)prítomnosť ortografickej a morfolologickej adaptácie týchto prvkov.

L. Dvonč zas vo svojom texte *Mená mesiacov z obdobia Francúzskej revolúcie* (1964, s. 249) upozorňuje na používanie týchto prevzatých historizmov v prekladoch a všíma si možnosť ich ortografickej adaptácie. Text E. Tvrdoňa *Cudzie slová v kronikách* (1993, s. 127 – 128) zas prepája problematiku prevzatých lexém so špecifickým žánrom kroniky – uvažuje o náležitom a nenáležitom používaní prevzatých slov so zreteľom na čitateľa či pragmatické aspekty textu.

Akýsi typ prípadovej štúdie, ktorej cieľom je komplexná analýza adaptačných mechanizmov vybraného typu pomenovania, ponúka vo svojej práci s názvom *Adaptácia anglickej iniciálovej skratky PR v slovenčine* M. Gavurová (2011, s. 160 – 165). Všíma si formálnu (ortografickú aj výslovnostnú), morfológickú, sémantickú, slovotvornú aj komunikačno-pragmatickú stránku, ako aj doterajšie lexikografické spracovanie tejto lexikálnej jednotky.

Interdisciplinárnu, primárne sociolingvisticke-pragmalingvistickú charakteristiku vnímania cudzosti na pozadí vzťahu slovenčina – iný jazyk predstavila A. Fargulová v štúdiu *Xenologický pohľad na vnímanie cudzosti v rámci firemných kultúr*

zahraničných korporácií na Slovensku (2013, s. 259 – 273), v ktorej aplikuje viaceré koncepty, postulované relatívne novou hraničnou jazykovednou disciplínou, xenolinguistikou.

Sociolingvistický rozmer kontaktológie vo svojich rozsiahlych textoch prinášajú M. Sloboda (*Jazyk národnostnej menšiny, idiolektné siete a biografie (Slováci v chorvátskom Iloku)*, 2004, s. 15 – 36; *Od aspektov bilingválnej komunikácie k jazykovej asimilácii a retencii: prípadová štúdia slovenskej rodiny v Česku*, 2005, s. 338 – 354) a P. Bartalošová (*Postoje seniorov k anglicizmom v slovenčine (na základe sociolingvistickej sondy z oblasti Trenčína)*, 2018, s. 292 – 310).

7. ZÁVER

Prvotné zameranie časopisu Slovenská reč spočívajúce v ochranárskom prístupe vo vzťahu k cudzojazyčným prvkom (v tom čase najmä českým) vyplynulo z vtedajšej jazykovej situácie a úzu vo verejných (najmä mediálnych a administratívnych) komunikátoch. V súlade s tým sa v prvých dvoch deceniách na stránkach SR objavujú predovšetkým rozličnosti zamerané na konkrétne bohemizmy s uvedením vhodných domácich ekvivalentov. Dlhšie a analytickejšie práce sa v tomto období vyskytujú zriedka. V 30. rokoch bolo zastúpenie textov z rubriky rozličnosti až 96,9 % (287 položiek). Jednou z výnimiek je svojím spôsobom programová štúdia H. Barteka *Cudzie slová a čistota jazyková* (1934/1935, s. 1 – 6), v ktorej sa vysvetľuje metodologický prístup k výrazivu cudzieho pôvodu. Rozličnosť ako žáner v textoch o jazykových kontaktoch slovenčiny pritom dominuje v priebehu celého 90-ročného obdobia. Zastúpenie textov z tejto rubriky⁸ predstavuje 78,6 % z celkového počtu položiek v tematickej oblasti jazykových kontaktov. Príspevky z rozličností sa síce sústreďujú na vysvetlenie konkrétneho slova, vo viacerých prípadoch však tieto explikácie možno chápať synekdochicky ako príklady na typové javy, ktorých platnosť možno aplikovať aj širšie.

Aj v tejto skutočnosti možno vidieť zmenu lingvistického prístupu k prevzatým lexémam, keď sa z puristického základu Slovenskej reči postupne vyvinuli „plnohodnotné“ analytické kontaktologické texty, z ktorých postupne vymizla snaha o odstraňovanie „nenáležitých“, „nesprávnych“ či „nepekných“ prevzatí v prospech opisov adaptácie, ktorou v slovenčine prevzaté jednotky prechádzajú. Od polovice 40. rokov v publikovaných textoch dochádza k zreteľným posunom smerom k analytickým sondám, pričom sa výrazne zvyšuje aj pomer a kvalita vedeckej argumentácie. Autori zohľadňujú situáciu v úze, ktorú konfrontujú s lexikografickými zdrojmi a vlastnou analýzou. Na základe toho potom ponúkajú riešenia konkrétnych otázok súvisiacich s adaptáciou lexém, pričom sa okrem zamerania textov jednoznačne rozširuje (ako dôsledok intelektualizácie lexikálnej zásoby) aj okruh analyzovanej lexi-

⁸ Započítali sme sem aj texty z rubriky Odpovede na listy, ktorá fungovala v 40. – 60. rokoch.

ky z hľadiska zdrojových jazykov. To otváralo množstvo osobitých adaptačných otázok, ktoré si vyžadovali dôslednejší pohľad vzhľadom rozmanitosť a komplexnosť skúmaných javov. Štrukturalistické tendencie sa v kontaktologických témach pertraktovaných v SR teda prejavili postupným upúšťaním od striktnej preskripcie v prospech deskriptívnych sond s preskriptívnym presahom.

V posledných desaťročiach sa objekt záujmu kontaktológie na stránkach SR v podstate nezmenil, mení sa však prístup autorov k rozoberaným javom. V súlade so sociolingvistickými tendenciami sa do popredia kladie situácia v úze, na základe ktorej sa posudzuje (ne)adekvátnosť normatívnych riešení konkrétnych adaptačných otázok. Sociolingvisticky zameranému výskumu v posledných 20 rokoch výrazne pomáha rozširujúca sa dostupnosť korpusových nástrojov, vďaka ktorým je možné sledovať procesy súvisiace s adaptáciou jednotiek v podstate „v priamom prenose“. Ten je o to významnejší, že veľké množstvo analyzovanej lexiky má neologický charakter. To umožňuje textom v takom periodiku, akým je Slovenská reč, veľmi pružne reagovať na najaktuálnejšie otázky kontaktológie. Hoci sa používatelia jazyka a ich komunikačné potreby stali v otázke preberania a adaptácie prevzatých lexém určujúcou tendenciou, istá miera preskripcie ako dôsledok požiadaviek samotného jazykového spoločenstva sa aj v týchto textoch naďalej objavuje (a očakáva). Jej cieľom však už nie je jazykový manažment, ale naopak, základom je samo jazykové spoločenstvo a spôsob, akým prevzaté jednotky používa.

Rôznorodosť problematiky jazykových kontaktov slovenčiny sa prirodzeným spôsobom odrazila aj v šírke tematického diapazónu. Okrem všeobecnejšie ladených otázok preberania v smere cudzí jazyk – slovenčina (typy a podmienky preberania, hodnotové aspekty a prístupy k preberaniu) boli publikované texty analyzujúce pomenovania z konkrétnych jazykov či skupín jazykov. Najviac príspevkov sústreďuje pozornosť na adaptačné procesy zväčša na konkrétnej úrovni (výslovnosť, ortografia, morfológia, tvorenie slov). Osobitná pozornosť sa venuje adaptačným mechanizmom v priprávnnej lexike. Okrem toho hodno spomenúť etymologické príspevky, v ktorých sa prirodzeným spôsobom pertraktuje aj kontaktologická problematika, texty stojace na tematickom rozhraní jazykových kontaktov a lexikografie, ďalej komunikáty, ktoré sa z rozličných hľadísk venujú porovnávaniam slovenčiny a iných (najmä slovanských) jazykov či jazykovým kontaktom slovenčiny používanej v zahraničí.

Sumárne možno konštatovať, že kontaktologické texty publikované v časopise Slovenská reč nezanedbateľným spôsobom prispeli k poznaniu fungovania slovenčiny v jej interlingválnych súvislostiach, a to predovšetkým v oblasti výskumu adaptačných procesov, teda aktivity slovenčiny ako preberajúceho jazyka.

Literatúra

- BLANÁR, V. (2003): Tzv. zlý autor a začiatky Slovenskej reči. In: Ondrejovič, S. (ed.): *Slovenská reč 1932 – 2002. Vedecká konferencia. Bibliografia*. Bratislava: Veda, 44 – 48.
- CZAMBEL, S. (1903): *Slováci a ich reč*. Budapešť: Nákladom vlastným.
- HORECKÝ, J. (1994): *Semantics of Derived Words*. Prešov: Filozofická fakulta v Prešove UPJŠ v Košiciach.
- JELÍNEK, M. (2017): Čistota jazyka. In: Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. (eds.): *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné na: <https://www.czechency.org/slovník/ČISTOTA JAZYKA> (cit. 6. 11. 2022).
- JELÍNEK, M. – KRČMOVÁ, M. (2017): Purismus. In: Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. (eds.): *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné na: <https://www.czechency.org/slovník/PURISMUS> (cit 6. 11. 2022).
- KRÁĽ, Á. (1979): *Priručný slovník slovenskej výslovnosti*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- KRÁTKY SLOVNÍK SLOVENSKEHO JAZYKA (1997). Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. 3. dopl. a preprac. vyd. Bratislava: Veda.
- MÚCSKOVÁ, G. (2017): O slovenskom purizme a anti-purizme v kontexte jazykových ideológií. In: Lanstýák, I. – Múcsková, G. – Tancer, J. (eds.): *Jazyky a jazykové ideológie v kontexte viacjazyčnosti na Slovensku*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 39 – 79.
- OLOŠTIAK, M. – VOJTEKOVÁ, M. – ORIŇÁKOVÁ, S. (2018): *Slovotvorná adaptácia a kompozitnosť v slovenčine*. Prešov: FF PU v Prešove.
- ORLOVSKÝ, J. – ARANY, J. (1946): *Gramatika jazyka slovenského*. Bratislava: Vedecké a umelecké vydavateľstvo Dr. Jozefa Orlovského.
- PRAVIDLÁ SLOVENSKEHO PRAVOPISU S ABECEDNÝM A PRAVOPISNÝM SLOVNÍKOM (1931). Praha: Matica slovenská Nákladom štátneho vydavateľstva v Prahe.
- PRAVIDLÁ SLOVENSKEHO PRAVOPISU (1940). Martin: Matica slovenská.
- SLOVNÍK SLOVENSKEHO JAZYKA. II. L – O (1960). Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- SLOVNÍK SÚČASNÉHO SLOVENSKEHO JAZYKA. H – L. (2011). Red. A. Jarošová – K. Buzássyová. Bratislava: Veda.
- SLOVNÍK SÚČASNÉHO SLOVENSKEHO JAZYKA. M – N. (2015). Red. A. Jarošová. Bratislava: Veda.